

KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN

A magyar városok története a kiegyezéstől napjainkig, avagy falupusztítás várossá nyilvánítással

A tanulmány témaválasztása és módszere

Kivételes megtiszteltetés számomra, hogy Blazovich László professzor 70. születésnapjára megjelenő ünnepi kötetben tanulmányommal kifejezhetem tiszteletemet és jókívánásaimat. Az ünnepi kötet szerkesztői azt javasolták, hogy a készülő tanulmányok kapcsolódjanak az Ünnepelt kutatási témáihoz. Minthogy az Ünnepelt történész, levéltáros sokat foglalkozott a középkori városok történetével, statisztikusként a magyar városok modern történetének vázlatos képét szeretném bemutatni. Tiszteletemet és nagyrabecsülésemet szeretném kifejezni azért az áldozatos munkáért, amit az Ünnepelt az Elpusztult és Pusztuló Magyar Falvak Egyesületének elnökeként kifejt, ezért tanulmányomban rámutatnék arra, hogy a városfejlesztés pozitív jelensége együtt jár a falvak pusztulásának negatív hatásával is.

A tanulmány adatforrását zömmel a magyar népszámlálások alkotják, a XIX. századi adatokat a korabeli statisztikus szerzők munkáiból merítettem. A tanulmányozott közel másfél évszázadot öt korszakra bontottam, amelyek ugyan nem egyenlő hosszúságúak, de valami közös sajátossággal rendelkeznek, ahogy az alcímekből ez kiderül. A városok korszakok szerinti besorolása a várossá nyilvánítás éve szerint történt. Minden városonál vizsgáltam a népességszámot a várossá nyilvánítás előtt és a mai (2012) népességszámot, majd e két érték hányadosát, a népességfejlődés mértékét a várossá nyilvánítás óta. Végül feltüntettem egy a városiasság fokát mérő komplex mutatószámot, melyvel több korábbi tanulmányomban mértem a városok fejlettségét, városi szolgáltatásokkal való ellátottságát. Nem kívánom részletesen ismertetni e mutatószám konstruálásának részleteit, de megemlíteném, hogy egy-egy városra 65 paraméterből indultam ki, amelyek között szerepeltek a szolgáltatások egészségügy, oktatás, közlekedés, lakás és kommunális ellátottság mutatói. Ezek alapján definiáltam egy átlag várost, és ennek a

százalékában fejeztem ki az összes város urbanizációs fokát.^{1,2} A 2008. évi adatok alapján végzett kutatás eredményeit használtam fel a táblázataimban.

A XIX. század magyar városai

Nehéz feladatra vállalkozik, aki a XIX század magyar városairól szeretne statisztikát készíteni. Tisztázatlan a város fogalma, a jogszabályok hol bővítik, hol szűkítik a fogalmát, a statisztikai tanulmányok szerzői inkább a városiasságot vizsgálnák és nem a jogi fogalmakat. Ezért nem is kíséreltem meg táblázatba foglalni a különböző forrásokból származó adatokat, inkább idézve a vonatkozó forrásokat, bemutatnám, hogy milyen színes kép, vagy zűrzavar mutatkozik a rendelkezésre álló adatokban, legalább is addig, amíg a kiegyezéskor megalakult Királyi Statisztikai Hivatal végre nem hajtja az első magyar népszámlálást. A Hivatal első igazgatója, Keleti Károly felismerve, hogy milyen problémákat rejt a város fogalmának tisztázatlansága, kísérletet tesz a városiasság mérésére, annak reményében, hogy a várossá nyilvánítás során figyelembe veszik az adott község városias jellegét.

Hunfalvi János Fényes Elekre hivatkozva írja, hogy „1846-ban Magyar-, Horvát-Szlavon ország s a katonai Végvidék népessége 53 szabad királyi, 12 katonai, 8 püspöki, 16 szepesi, 37 nagyobb kiváltságos helyeken, azaz összesen 126 városban és 792 mezővárosban lakott”

Később az 1850-51-es népszámlálásra hivatkozva, azt írja, a magyar korona egész területén 149 város és 781 mezőváros volt. A városok számára vonatkozó gondolatort azzal zárja, hogy” Egyik vagy másik számlálás mindenestre hibás. „Ebben biztos, hogy igaza volt Hunfalvinak, lehet hogy mindkét számlálás hibás.”³

Konek Sándor 1870-es adatok alapján a Magyarországon Fiumével együtt 170 városról és 719 mezővárosról ír, Horvát-Szlavóniában pedig 21 városról és 59 mezővárosról, összesen 85 városról tesz említést.⁴

Felhívja a figyelmet arra, hogy a különböző népszámlálásoknál más és más a városok száma, példaként említi, hogy „az 1850-51-es népösszeírásnál 149, ellenben 1857-ben csak 127 község vétetett fel a városok sorába.” Több törvénycíkket is felemlít, amelynek következtében változott, nőtt, vagy csökkent a városok száma.

Alapvető problémának látja, hogy nincs a város fogalmának egyértelmű definíciója. „De ha egyrészt igaz is, hogy sem a törvényhozás sem a kormány nem képes a városi jelleget valamely községre reá octroyálni, ha az a fennforgó viszonyoknál fogva voltaképpen hiányzik: áll, másrészt az is, hogy sem a népszám sem az iparosság vagy a műveltségi fok, sem a cselédszám vagy a lakviszonyok nem szolgáltathatnak, sem egyen-

¹ *Városaink fejlettségi rangsora*, in: Tanulmányok Berényi Sándor tiszteletére, (Szerk.: Fazekas M., Nagy M.) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010. 221-235. pp.

² A városfejlődés statisztikája, a városok városiasságának mérése, in: 150 éve alakult az MTA Statisztikai Bizottsága, (szerk.: Nemes Erzsébet), KSH, Budapest, 2010. 42-52 pp.

³ HUNFALVI JÁNOS: *Magyarország viszonyainak statisztikai vázlata*, in: Statisztikai Közlemények, IV. kötet, Kiadja a MTA Statisztikai Bizottsága, Pesten, 1862. 169-170. pp.

⁴ KONEK SÁNDOR: *Magyar Birodalom Statisztikai Kézikönyve*, Franklin Kiadó, Budapest, 1878. 159-161. pp.

ként tekintve, sem együttvéve elég biztos kalauzt” Ez utóbbi félmondatával Keleti „városi hányadosát” kívánja bírálni.

Pisztóry Mór is a város definíciójában látja az összehasonlíthatóság problémáit. Minthogy az 1876. évi 20. tc. a szk. városok számát 71-ről 25-re csökkentette. Mint írja: „Azon hármasság különbséget tehát, mely közigazgatási szempontból törvényhatósági joggal fölruházott város, mezőváros és község között létezik, a városi jelleg meghatározásánál kiinduló pontul venni nem lehet.”⁵ Példaként említi a 32 ezer lakosú Békéscsaba községet, és a 10 ezer lakosú tj város Szatmár-Németit. Adatai szerint 1880-ban Magyarországon 25 szk. város és 118 mezőváros volt. Ugyanakkor Fiumében 1, Horvát-Szlavonországban 19 szk. város volt.

Ballagi Károly és Királyi Pál a Magyar Birodalom 65 megyéjéről és 32 városáról ír, ebben nincs benne „Fiume, Horvát-Tórország és a Határörvidék” 20 városa.⁶ Mint írja, Magyarország területe ma általában és kivétel nélkül megyékre van osztva, melyeknek összes száma 65. A terület ilyen rendezése még sokkal újabb, hogys az új állapotokra vonatkozólag kétségtelen és kifogástalan adatokkal rendelkezhetnénk; mindazonáltal, a mennyire a szentesített törvény és a kormányhoz eddig beérkezett jelentések lehetővé teszik, minden erőnkkel megfeszítjük, hogy a tényleges viszonyoknak a valóhoz legközelebb álló képét tárhassuk az olvasó elé.”

Keleti Károly felismeri, hogy a népesség statisztikai vizsgálatoknak súlyos hiányossága, hogy a város fogalmának nincs egységes definíciója: „a város fogalmának megállapítása pedig örökké nehézségeket okozott, melyek maiglan sincsenek végleg eloszlaltva.” Nem tartja kielégítőnek a népességszám alapján történő kategorizálást. Szükségesnek tartja, hogy mint Európa más államaiban, Magyarországon is törvény határozza meg, mely település minősüljön városnak. Ehhez pedig szükségesnek tartja, a várossá válás kritériumainak tudományos megalapozását. „jó lesz eleve is tisztába jönni azon viszonyokra és körülményekre nézve, melyek a város fogalmát megállapítják, s azon elemekre nézve, melyekből a népességnek állani kell, hogy az általa lakott helység városnak nevezetethessék.”

Ehhez az igényhez kidolgozott egy általa „városi hányadosnak” nevezett mutatószámot.⁷ Keleti városi hányadosa hét paraméterre épül:

1. a népszám
2. a lakosság foglalkozása
3. műveltségi foka
4. az értelmiségi kereset
5. a cselédszám
6. a lakviszonyok, ami további két paraméterre bomlik:
 - emeletes házak aránya
 - egy szobára jutó lakosok száma.

⁵ PISZTÓRY MÓR: *Az Osztrák - Magyar Monarchia Statisztikája*, Stampfel Károly kiadása, Pozsony, Budapest, 1884. 337. pp.

⁶ BALLAGI KÁROLY – KIRÁLYI PÁL: *A Magyar Birodalom leírása, különös tekintettel az 1876.XXXIII. Törv. Cikkre*, Athenaeum, Budapest, 1877.

⁷ KELETI KÁROLY: *Hazánk és Népe*, Athenaeum, Pest, 1871.

A hét paraméter alapján sorrendbe rendezi a városokat, és az egyes városok hét sor-számát összegezi. Az összeget nevezi városi hányadosnak. Minél kisebb ez az összeg, annál előbb áll a város a sorrendben, tehát annál városiasabb.

Keletinél tehát tisztul a kép, megjelenik a város és a városiaság fogalma, koncepciója szerint a törvénynek ezt a két fogalmat kell egyesíteni, vagyis a városias községeket kell várossá nyilvánítani. Ez az álom 150 év alatt ritkán valósult meg!

A városi hányados számítását az 1869-es népszámlálás adatai alapján 131 városra vonatkozóan végzi el, ezek jelentős része az elszakított területek városa.

Az alábbi táblában a jelenlegi területen fekvő, már 1900 előtt városnak minősített városok 1890 évi⁸ és 2012 évi népességszámát, a változás mértékét, az 1869 évi Keleti féle városi hányadost és a 2008-as évi komplex mutatót tüntettem fel. Nem szerepel a táblákban Budapest főváros, egyrészt azért mert nagyságrendben eltér a többi várostól, másrészt azért, mert az 1869 évi városi hányadost még külön számítja Keleti Pest, Buda és Ó-Buda városokra, de a három város egyesítése után a tábla többi oszlopaiban már együtt szerepelnének.

1. sz. táblázat

A népesség száma, változása és komplex mutatója 1900 előtt

Város neve	Népesség-száma 1890-ben	Népesség-száma 2012-ben	A változás mértéke %	Keleti-féle városi hányados	Komplex- mutatója 2008-ban	Megyei jogú város
Baja	19485	37330	191,6	398	88,4	
Cegléd	27549	37778	137,1	499	83,8	
Debrecen	56940	207594	364,6	268	126,5	X
Eger	22427	56166	250,4	370	140,7	X
Esztergom	9349	30434	325,5	367	112,7	
Gyöngyös	16124	32385	200,8	427	95,1	
Győr	22795	131564	577,2	144	121,7	X
Gyula	19991	31679	158,5	603	124,6	
Hajdúböszörmény	21238	31306	147,4	628	67,4	
Hajdúnánás	14457	16975	117,4	514	65,0	
Hajdúszoboszló	14728	23309	158,3	590	77,9	
Hódmezővásárhely	55475	46522	83,9	509	87,5	X
Jászberény	24331	26924	110,7	558	89,2	
Kaposvár	12544	67686	539,6		122,7	X
Karcag	18197	19980	109,8	592	73,8	
Kecskemét	48493	114226	235,6	463	115,9	X
Kiskunfélegyháza	30326	29972	98,8	682	73,5	
Kiskunhalas	17138	28427	165,9	565	94,5	
Kisújszállás	12527	11367	90,7	645	58,7	
Komárom	13076	19729	150,9	457	93,4	
Kőszeg	7076	12055	170,4	242	77,4	
Makó	32663	23573	72,2	464	79,1	
Mezőtúr	23757	17337	73,0	655	71,7	

⁸ A magyar korona országainak Helységnevtára, 1895., szerk.:Jekelfalussy József, Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1895.

Város neve	Népesség- száma 1890-ben	Népesség- száma 2012-ben	A változás mértéke %	Keleti-féle városi hányados	Komplex- mutatója 2008-ban	Megyei jogú város
Miskolc	30408	166823	548,6	245	125,5	X
Nagykanizsa	20619	49302	239,1	250	93,9	X
Nagykőrös	24584	24433	99,4	488	69,7	
Nyíregyháza	27014	117658	435,5	610	129,2	X
Pápa	14261	32052	224,8	265	107,4	
Pécs	34067	156801	460,3	286	122,5	X
Sátoraljaújhely	13017	15355	118,0		83,3	
Sopron	27213	61390	225,6	180	128,1	X
Szeged	85569	170052	198,7	531	125,2	X
Székesfehérvár	27548	101722	369,3	172	134,7	X
Szentendre	4260	26250	616,2		90,3	
Szentes	30791	28476	92,5	576	82,4	
Szolnok	20748	74341	358,3	573	121,7	X
Szombathely	16133	79348	491,8		113,6	X
Túrkeve	13092	8741	66,8		71,7	
Vác	14450	34810	240,9	365	90,9	
Veszprém	12655	64024	505,9	212	134,5	X
Zalaegerszeg	7811	61849	791,8		128,4	X

X-szel jelölve a megyei jogú városokat 2012-ben

A megfigyelt időszakban a városok döntő többségének népességszáma növekedett mindössze 8 városé csökkent, éspedig Hódmezővásárhely, Kiskunfélegyháza, Kisújszállás, Makó, Mezőtúr, Nagykőrös, Szentes és Túrkeve népessége fogyott. Különösen nagy mértékben, több mint négyszeresére növekedett Győr, Kaposvár, Miskolc, Nyíregyháza, Pécs, Szentendre, Veszprém és Zalaegerszeg, ez utóbbi közel nyolcszorosára növekedett.

A Keleti-féle városi hányados alapján a legvárosiasabb városok: Győr, Kőszeg, Miskolc, Nagykanizsa, Pápa, Pécs, Sopron, Székesfehérvár és Veszprém.

A 2008. évi komplex mutató alapján 18 város mutatója nagyobb 100,0-nál, az átlagvárosnál, és 11 városé kisebb 80,0-nál. Megállapítható, hogy az 1900 előtt városi rangot kapott városok a legvárosiasabb magyar városok közé tartoznak.

A Jekelfalussy József által szerkesztett, Az Ezredéves Magyar Állam és Népe c. kötetben az ország közigazgatásáról írott fejezetben írja Dárday Sándor, hogy „városok, amelyek rendezett tanáccsal bírnak, de a vármegye hatósága alatt állanak: ezeknek száma 107 és megkülönböztetendők a vármegye hatósága alatt nem álló vagyis azon önálló törvényhatósági joggal felruházott városoktól, melyeknek száma Budapest székesfőváros és Fiume beszámításával összesen 26.”⁹

Illyefalvi Vitéz Géza a város fogalmáról gondolkodik mondván: „Statisztikai szempontból való meghatározásuk éppen ezért nagyon nehéz, minthogy a pusztas lélekszám, mely gyakran, így nálunk is történeti okok eredménye, magában még nem bizonyíték a városi jelleg mellett, más alapon való kiválasztásuk pedig szinte lehetetlen.” Azt írja,

⁹ DÁRDAY SÁNDOR: *Közigazgatás*, in: Az Ezredéves Magyar Állam és Népe, szerk. Jekelfalussy József, Kosmos Kiadó, Budapest, 1896. 236 pp.

hogy ha csak a 10000 lakos feletti településeket tekintenénk városnak, akkor a jogilag városok közül 53 város (rtv) kimaradna a sorból, viszont „többen, (K.K.Félegyháza, Halas, Mezőtúr stb) csak cum grano salis s nagy jóakarattal sorozhatók az igazi városok közé.”¹⁰

Mindezek figyelembevételével 27 th. városról és 14 húszezer lakoson felüli ill. 58 tízezer lakoson felüli városról ír. Feltételezem, hogy adatai az 1910-es népszámláláson alapulnak.

Az ezredfordulótól az első világháború végéig, 1901–1944

Az ezredforduló és az első világháború vége közötti időszakban mindössze három új várossá nyilvánítás történt, Szekszárd, Békéscsaba és Újpest. Közülük ma már csak Szekszárd és Békéscsaba önálló város.

Az első világháború befejezése és Trianon mind a megyerendszerben, mind a városhálózatban változásokat tett szükségessé. Felismerve, hogy a megcsonkított megyék önállóan már nem életképesek és működtetésük nem gazdaságos, a határmenti töredékmezők ideiglenes összevonására került sor, így jöttek létre:

- Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék
- Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék
- Győr, Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék
- Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék
- Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék
- Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék
- Szatmár Ugocsa és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék

Így lett a 63 vármegyénből 25 vármegye.

A két világháború között tizenegy község várossá nyilvánítására került sor, éspedig Balassagyarmat, Csongrád, Kalocsa, Mohács, Mosonmagyaróvár és Salgótarján kaptak városi rangot, Fentiekén kívül Budafok (1926), Kispest (1922), Pestszenterzsébet (1923), Pestszentlőrinc (1936) és Rákospalota (1923) kapott városi rangot, de ez utóbbiakat az 1950-es Nagy –Budapest létrehozásával beolvasztották a Fővárosba, így további sorsuk vizsgálata nem tartozik e tanulmány kereteibe. Békéscsabát 1990-ben, Szekszárdot és Salgótarját 1994-ben megyei jogú várossá nyilvánították. A XX. század első felében létesített nyolc új város fejlődését mutatja az alábbi tábla.

¹⁰ ILLYEFALVI VITÉZ GÉZA: *Magyarország statisztikája*, Budapest, Grill Kiadó, 1913. 80-81. pp.

2. sz. táblázat

A népesség száma, változása és komplex mutatója 1901-1944

Város neve	Várossá nyilvánítás éve	Népesség-száma 1920-ban	Népesség-száma 2012-ben	A változás mértéke %	Komplex-mutatója 2008-ban
Szekszárd	1905	13895	33311	239,7	125,0
Békéscsaba	1918	34243	63752	186,2	97,7
Kalocsa	1921	12332	16959	137,5	90,2
Mosonmagyaróvár	1921	7100	32720	460,8	105,3
Csongrád	1922	25888	16876	65,1	73,6
Salgótarján	1922	15213	36467	239,7	100,9
Balassagyarmat	1923	11367	16133	141,9	93,8
Mohács	1924	15864	18604	117,3	82,6

Az elmúlt közel száz év alatt Csongrád kivételével valamennyi város népességszáma növekedett, Csongrád népesség száma jelentősen, két-harmadára csökkent. A legjelentősebb, 460,8%-os növekedés Mosonmagyaróvárnál figyelhető meg, amit a határ közelsége, különösen az osztrák határ közelsége magyaráz meg.

A komplexmutató alapján Szekszárd, Mosonmagyaróvár és Salgótarján emelkedik az átlag fölé. A leggyengébb Csongrád és Mohács mutatószáma, Békéscsaba, Kalocsa és Balassagyarmat nem sokkal az átlag alatt helyezkedik el.

A második világháborút követő 25 év, 1945-1970

A második világháborút követő 25 évben nagyarányú városfejlesztés történt. 22 település kapott városi rangot. Többségüknek az ipartelepítés következtében növekedett ugrásszerűen a népességszáma. Ebben az időszakban lett hazánk a vas (zoltán) és acél (györgy) országa, létrejöttek az ún szocialista városok.

3. sz. táblázat

A népesség száma, változása és komplex mutatója 1945-1970

Város neve	Várossá nyilvánítás éve	Népesség-száma 1949-ben	Népesség száma 1960-ban	A változás mértéke 1949-1960-ig %	Népesség-száma 2012-ben	A változás mértéke 1960-2012-ig %	Komplex-mutatója 2008-ban
Hatvan	1945	16458	19873	120,7	20259	101,9	76,8
Orosháza	1946	31337	32033	102,2	28910	90,3	87,8
Ózd	1949	24794	34137	137,7	33750	98,9	83,7
Dunaújváros	1951	3949	30978	784,5	48010	155,0	108,9
Komló	1951	4605	24733	537,1	25020	101,2	81,7
Várpalota	1951	11065	21194	191,5	20305	95,8	85,0
Törökszentmiklós	1952	22387	23625	105,5	21043	89,1	59,9
Kazincbarcika	1954	3821	15217	398,2	28664	188,4	86,8
Keszthely	1954	11965	14745	123,2	20895	141,7	109,2
Oroszlány	1954	3740	13082	349,8	18627	142,4	86,9

Város neve	Várossá nyilvánítás éve	Népességszáma 1949-ben	Népesség száma 1960-ban	A változás mértéke 1949-1960-ig %	Népesség száma 2012-ben	A változás mértéke 1960-2012-ig %	Komplex mutatója 2008-ban
Tata	1954	13199	17508	132,6	24906	142,3	91,6
Ajka	1959	6110	15657	256,3	29058	185,6	106,5
Gödöllő	1966	17693	21418	121,1	34172	159,5	102,3
Szarvas	1966	18940	19521	103,1	17007	87,1	90,2
Szigetvár	1966	9239	10412	112,7	10772	103,5	111,3
Tapolca	1966	8579	11223	130,8	15596	139,0	77,9
Tiszaújváros	1966	3074	9865	320,9	16557	167,8	93,8
Sárospatak	1968	14083	14061	99,8	12590	89,5	96,2
Sárvár	1968	11011	12754	115,8	14764	115,8	88,7
Siófok	1968	9793	17315	176,8	24375	140,8	120,8
Kapuvár	1969	10918	10570	96,8	10353	97,9	81,3
Mátészalka	1969	11226	12413	110,6	16957	136,6	90,3

Erre az időszakra három-három népességi adatot vizsgáltam, a városi status elnyerése előtti, 1949-es ill. 1960-as és a közvetlen utána következő népszámlálás, 1960-as ill. 1970-es és a 2012. évi népességszámot. Az 1949-es és az 1960-as, ill. az 1960-as és 1970-es népszámlálási népességi adatok összehasonlításával a 22 város három csoportba sorolható: ahol a változás mértéke

- 150% vagy annál nagyobb, azok az un. szocialista városok, amelyek a nagyarányú ipartelepítés vagy a bányászat fejlesztésével jelentős népességi növekedést értek el
- 150%-nál kisebb, de 100%-nál nagyobb változás esetén kevés iparfejlesztéssel, inkább kulturális fejlesztéssel vagy az idegenforgalom vonzásával értek el népesség növekedést
- 100% alatti érték, tehát népesség csökkenés az új városok közül csak Sárospatakon és Kapuváron volt megfigyelhető, de ez a népesség fogyás jelentéktelen mértékű volt.

A következő öt évtizedben az iparvárosok népessége tovább növekedett, de nem olyan mértékben mint a várossá nyilvánítás évtizedében. Közülük legnagyobb mértékben Kazincbarcika, Ajka és Tiszaújváros növekedett, ez utóbbiban a vegyipar fejlesztése vonzotta a népességet. Néhány város a turizmus terjedésének köszönheti népességnövekedését, így pl. Keszthely, Tata, Gödöllő, Tapolca, Sárvár és Siófok. Hét városnak csökkent a népességszáma, részben mezőgazdasági jellegű városok, részben az ötvenes években hirtelenül felfejeztett iparral rendelkezők, melyeknek az iparát a rendszerváltozás során leépítették, Orosháza, Ózd, Várpalota Törökszentmiklós, Szarvas, Sárospatak és Kapuvár népessége csökkent. A népességszámcsökkenés mértéke csak Szarvason haladta meg a 12%-t, a legtöbb városban még a 10%-ot sem érte el, ami megfelel az országos átlagnak.

A komplex mutató Dunaújváros, Keszthely, Ajka, Gödöllő, Szigetvár és Siófok esetén haladja meg az országos átlagot, köztük két egyetemi város és valamennyi a turiz-

mus miatt fejlett vendéglátó szolgáltatásokkal rendelkezik. A legalacsonyabb komplex-mutatója Törökszentmiklósnak van, 59,9 értékkel, a többi városé 75 és 100 közé esik.

A hirtelenül felduzzasztott városok munkalehetőséget, és a kornak megfelelő korszerű lakást kínáltak az odaözönlő falusi fiataloknak, de kezdetben az infrastruktúra hiányos volt, nem volt iskola, egészségügyi ellátás, üzlethálózat. Ez azonban csak rövid ideig tartott, néhány év alatt kiépült a munkahely és lakás mellé mindazon szolgáltatás, ami egy modern városban szükséges lehet. A komplex mutató tanúsága szerint a kor-szak városai városiasnak bizonyultak.

A járások megszűnésétől a rendszerváltásig, 1970-1989

1970 után megélénkült a várossá nyilvánítás folyamata, míg a XX. század első hét évtizedében 29 község kapott városi rangot, a következő két évtizedben 91 új város jött létre. A városi cím adományozása összefügg a járások megszüntetésével, ugyanis a járásszékhelyek elvesztették korábbi funkciójukat, és ezért egy új szerepkört kaptak, városkörnyéki községek központjaként ill. a kistérségek székhelyeként. Tekintettel az új városok nagy számára (és a terjedelem korlátaira) táblázatban csak néhány város adatait mutatom be

4. sz. táblázat

A népesség száma, változása és komplex mutatója 1970-1989

Város neve	Várossá nyilvánítás éve	Népesség-száma 1970-ben	Népesség-száma 2012-ben	A változás mértéke %	Komplex-mutatója 2008-ban	Járási székhely volt
Dombóvár	1970	16670	11996	111,5	93,0	x
Kisvárd	1970	13725	16473	120,0	96,6	x
Százhalombatta	1970	7864	18896	240,3	104,5	
Balatonfüred	1971	9736	13532	139,0	119,6	
Paks	1978	12385	19510	157,5	83,7	x
Vásárosnamény	1978	8056	8670	107,6	68,3	x
Szentgotthárd	1983	5837	8839	151,4	111,9	
Dorog	1984	10754	11996	111,5	73,3	x
Sarkad	1989	11937	10011	83,9	62,2	
Szikszo	1989	6419	5348	83,3	80,6	
Tab	1989	3922	4242	108,2	73,8	
Tolna	1989	8997	11367	126,3	56,9	
Záhony	1989	3049	3978	130,5	81,8	

Az új városok népességszáma a várossá nyilvánítás idején zömmel 10 és 20 ezer közötti, de szép számmal vannak 10 ezer alatti népességszámmal rendelkezők is. Mindössze Békésnek és Érdeknek a népességszáma haladta meg a 20 ezret, Békés 21 ezer, Érd 31 ezer lakosú volt a várossá nyilvánítást megelőző népszámlálás idején, 1970-ben.

A 91 városból 56-nál (61,5%) a várossá nyilvánítást követően jelentős volt a népességszám növekedése, 15-nél (16,4%) csökkenés volt, de a csökkenés nem haladta meg a 10%-ot, vagyis az országos népességszám csökkenésének arányát. 20 városnál (22,1%) jelentős, 10%-nál nagyobb volt a népesség fogyás, Battonyán és Mezőhegyesen a 40%-ot is meghaladta a népesség fogyása.

A komplexmutató öt városban haladta meg az országos átlagot:

Balatonfüred	119,6
Budaörs	109,9
Fehérgyarmat	111,0
Százhalombatta	104,5
Szentgotthárd	111,9

22 városnál 80 és 100 között van a komplexmutató, 52 városnál 60 és 80 között, 11 városnál 60-nál is kevesebb, a legkisebb fejlettségi mutató közülük Jánoshalmán figyelhető meg: 51,0 értékkel. Minthogy a korábbi járásszékhelyeken kiépültek azok a szolgáltatások, amelyekkel a járásba tartozó községekre vonzást gyakorolhattak, középiskola, rendelőintézet, esetleg kórház, járási hivatal, stb. így ezen új városok jelentős része is megfelelt a városi követelmény rendszernek.

A rendszerváltástól napjainkig, 1990-2012

A rendszerváltás után tovább gyorsult a várossá nyilvánítás folyamata. 1990 és 1999 között 59 várossá nyilvánítás történt. 2000 és 2009 között 104.

A kilencvenes évek elején a Belügyminisztérium kidolgozott egy pontrendszert a várossá nyilvánítási pályázatok elbírálására, a következő szempontok alapján:¹¹

- A település múltja, népmozgalom, képzettség (max. 120 pont)
- Foglalkoztatottság, gazdaság (max. 250 pont)
- Intézményrendszer (max. 700 pont)
- Üdülés, idegenforgalom (max. 200 pont)
- Közműhálózat (max. 200 pont)
- A nagyközség városi megjelenése (max. 200 pont)
- Önkormányzati gazdálkodás (max. 200 pont)
- Kulturális, szellemi, sport vonzás (max. 200 pont)
- Térségi szerep (max 150 pont)

¹¹ KARA PÁL: *A városokról*, in :Magyarország városai I. kötet. ÉGISZ Kiadó, Budapest, 1996. 9. p.

A két évtized adataiból külön-külön táblarészeket közlök, a városok teljes sorának közlésére nincs lehetőség.

5. sz. táblázat

A népesség száma, változása és komplex mutatója 1990-1999

Város neve	Várossá nyilvánítás éve	Népesség-száma 1990-ben	Népesség-száma 2012-ben	A változás mértéke 1990-2012-ig %	Komplex-mutatója 2008-ban
Aszód	1991	5833	6414	110,0	81,7
Balatonboglár	1991	6189	5932	95,8	75,8
Balatonlelle	1991	4845	4735	97,7	95,0
Hévíz	1992	4262	4375	102,7	158,3
Csepreg	1995	3935	3384	86,0	64,1
Fertőd	1995	2688	3461	128,8	63,4
Sásd	1995	3736	3282	87,8	68,4
Simontornya	1995	4525	4028	89,0	63,3
Zalakaros	1997	1041	1846	177,3	134,8
Göd	1999	12754	18565	145,6	66,5
Harkány	1999	3349	4065	121,4	90,7
Herend	1999	3176	3339	105,1	79,9
Veresegyház	1999	6373	16892	265,1	71,0

Az egyes korszakok vizsgálatánál megfigyelhető, hogy egyre kisebb népességszámú településekből áll a választék. Az 59 nagyközség közül mindössze kilenc volt 10 ezer lakos feletti, közülük a legnagyobb Gyál, alig több, mint 17 ezer lakossal. A nagyobbak között van Abony, és Hajdúhadház. A legkisebbek Máriapócs, Balatonföldvár, és Zalakaros 1041 lakosával.

Bár a népességszámot ma már nem tekintjük a városiasság kizárólagos fokmérőjének, a népességszám változása mégis mutat valamit. A népességszám növekedése arra utal, hogy a városnak van népességi vonzása, infrastruktúrája, kulturális élete, egészségügyi ellátottsága, szolgáltatásainak színvonala vonzó lehet, míg a népességszám jelentős csökkenése azt mutatja, hogy a várossá nyilvánítás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az 1990 és 1999 között várossá nyilvánított 59 település közül 22-nek növekedett a népességszáma, közülük legnagyobb mértékben Veresegyház, Szigethalom, Zalakaros, Göd és Pécel népesség száma nőtt. 24 város népességszáma a várossá nyilvánítást követően 10%-nál kisebb mértékben csökkent, ami még magyarázható az országos népességszám csökkenéssel. 13 város 10%-nál is többet veszített népességéből, közülük Tótkomlós, Nagyecsed, és Devecser veszített népességéből.

A két fürdővárosnak, Hévíznek és Zalakarosnak a komplexmutatója haladja meg jelentősen az átlagvárosét, 158,3, ill. 134,8 értékkel, és ugyancsak két fürdőváros, Balatonlelle (95,0) és Harkány (90,7) közelíti meg az átlagváros komplex mutatóját. 13 városnak a komplex mutatója esik 70 és 90 közé, és 42 városé még 70-nél is kevesebb, közülük Létavértes és Jászfényszaru még az 50-et sem éri el.

A következő évtizedben, 2000 és 2009 között 104 község kapott városi rangot, 2000-ben 14, 2001-ben 15, 2003-ban 4, 2004-ben 18, 2005-ben 15, 2007 és 2008-ban 9-9 és 2009-ben 20. Tíz év alatt majdnem ugyanannyi település kapott városi rangot, mint 1900 és 1989 között 90 év alatt!

A 104 város közül 11-nek volt 10 ezernél több lakosa, Vecsés, Dunaharaszti és Fót a legnépesebbek. 23 városnak a lakossága 6 és 10 ezer közötti, 34 városnak 4 és 6 ezer közötti és 32 városnak 2 és 4000 közötti. Négy város népessége még a 2000 főt sem érte el a várossá nyilvánítás időpontjában, ezek: Visegrád, Igal, Őriszentpéter és Pálháza. Visegrád kivételével a másik háromnak a népessége azóta is csökkent.

6. táblázat

A népesség száma, változása és komplex mutatója 2000-2012

Város neve	Várossá nyilvánítás éve	Népesség-száma 2001-ben	Népesség-száma 2012-ben	A változás mértéke 2001-2012-ig %	Komplex-mutatója 2008-ban
Dunaharaszti	2000	16352	20260	123,9	65,0
Pomáz	2000	14030	17101	121,9	73,3
Budakeszi	2000	12632	14507	114,8	95,1
Dévaványa	2000	8983	7622	84,8	57,6
Velence	2004	4800	5359	111,6	81,5
Dunavecse	2004	4232	3937	93,0	60,0
Adony	2004	3796	3912	103,1	54,9
Bélapátfalva	2004	3515	2996	85,2	59,9
Abaújszántó	2004	3433	3088	90,0	67,3
Őriszentpéter	2005	1310	1167	89,1	90,5
Pálháza	2005	1137	1000	88,0	74,9
Törökbálint	2007	10974	13587	123,8	79,9
Maglód	2007	9626	11989	124,5	53,0
Biatorbágy	2007	8112	12805	157,9	60,8
Balatonkenese	2009	3386	3195	94,4	
Sajóbábony	2009	3174	2782	87,6	
Beled	2009	2958	2553	86,3	
Mágocs	2009	2725	2388	87,6	
Nagymányok	2009	2518	2273	90,3	
Gyöng	2009	2178	2066	94,9	
Igal	2009	1351	1308	96,8	

A 104 város közül 38-nak 12 év alatt nőtt a népességszáma, legnagyobb mértékben Biatorbágnak, közel 60 %-kal, Kozármisleny-nek közel 50 %-kal. 35 városnak a népessége 10 %-nál kevesebbel csökkent, és 31 városnak 10-20 %-kal fogyott a népessége.

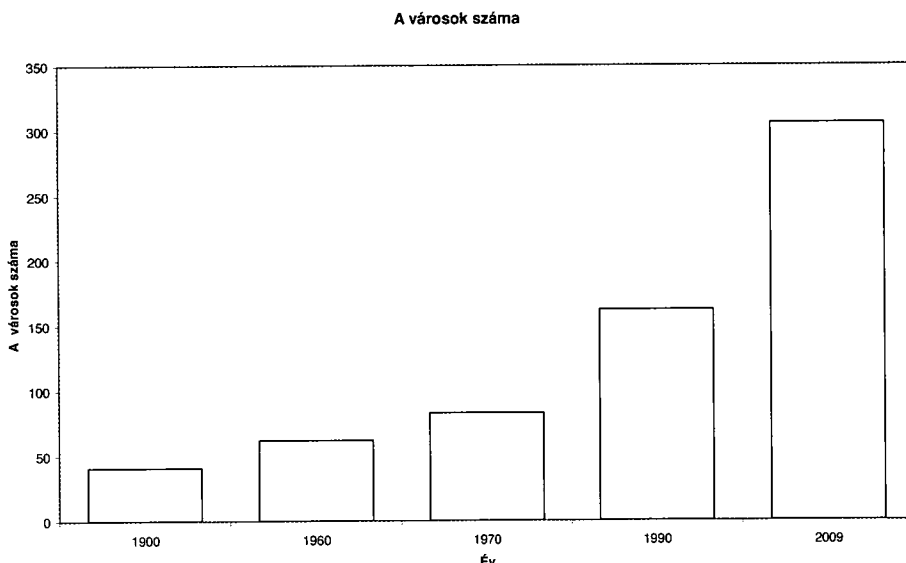
Három városnak, Pannonhalmának, Visegrádnak és Kistarcsának a komplex mutatója haladja meg az átlagvárosét, Pannonhalmának és Visegrádnak a kulturális, muzeális fejlettsége emeli a mutató értékét, Kistarcsának az egészségügyi ellátottsága. Mindössze 5 városnak 80 és 100 közötti, 28-nak 60 és 80 közötti 31-nek 50 és 60 közötti és 9-nek

50 alatti a komplex mutatója. Nem volt lehetőségem 29, 2008 ill. 2009-ben várossá nyilvánított település komplex mutatóját kiszámítani, mivel csak 2008-as városi adatok álltak rendelkezésemre.

Következtetések

A mai Magyarország területén a városok száma másfél évszázad alatt több mint hatszorosára növekedett. (1. ábra)

1. ábra

Vajon városiasak-e ezek a városok? Nézetem szerint a városias fejlettséget meghatározza a településnek a tájban játszott szerepe, azok a funkciói amelyeket teljesít, a népesség nagyobb száma, a magas belterületi népsűrűség, a városias jellegű foglalkozások (ipar, kereskedelem közlekedés, szolgáltatás) magas aránya, az emeletes lakóházak nagy száma, a helyi közlekedés, a művi környezet, a kommunális ellátottság fejlett volta, a szociális és kulturális intézmények száma és a lakosság ellátottsági foka.

De vajon városnak nevezhető az a város, ahol nincs vasútállomás, nincs középiskola, nincs múzeum, nincs könyvtár, nincs orvosi és gyógyszerügyi ügyelet, nincs mentőállomás, nincs filmszínház, nincs bölcsőde, és sorolhatnám még, mi minden nincs egyes új városokban.

Pozitív hatást jelent általában, ha egy községet várossá nyilvánítanak. De ha a város-sá nyilvánítás nem csak a névadó községet érinti, hanem a város két, három vagy még több község egyesítésével jön létre, az a csatolt községek pusztulását jelenti, márpedig nem csak az új városok létrejötténél, hanem a régi városok fejlesztésénél is tapasztalha-

tó, hogy a szomszédos községek eltűnnek a térképről. Csak kiragadott példaként említem, hogy Encs várossá nyilvánításával Abaújdevecser, Fügöd és Gibárt olvadt be Encsbe, Lentibe Bárszentmihályfa, Lentikápolna, Máhomfa, Marcaliba Bize, Boronka és Horvátkút. Szentgotthárd lenyelte Rábakethely, Zsida, Farkasfa, Jakabháza, Máriaujfalu, Rábatüzes és Rábatótfalu községeket. A régi nagyvárosok jelentős népességi növekedésében is szerepet játszott a szomszédos községek beolvasztása, így Szombathely Olad, Gyöngyöshermán, Herény, Kámon, Perint, Szentkirály és Zárkaháza egyesítésével növelte népességszámát, Miskolcra Diósgyőr, Hejőcsaba, Görömböly, Hámor és Szirma olvadt be, Szegedbe Kiskunorozsma, Algyő, Gyálarét, Szőreg és Táppé, Zalaegerszeg, Csácsbozsok, Pózva, Andrásbuda, Bazita, Ebergény, Ságod és Szenterszéthegy beolvasztásával növelte népességszámát.

A felsorolt példák azt mutatják, hogy miközben a városok száma növekszik, a községek száma és városok és községek számának összege csökken, és pedig nem annyival, amennyivel a városok száma növekszik. Így vezet a város fejlesztés a községek pusztulásához.

Bibliográfia

Ballagi Károly—Királyi Pál: A Magyar Birodalom leírása, különös tekintettel az 1876.XXXIII. Törv. Cikkre, Athenaeum, Budapest, 1877.

Dárday Sándor: Közigazgatás, in: Az Ezredéves Magyar Állam és Népe, szerk. Jekelfalussy József, Kosmos Kiadó, Budapest, 1896.236 old.

Dövényi Zoltán: "Város az, ami magát annak nevezi" Tűnődések Tóth József tanulmánya kapcsán, Területi statisztika, 12.(49) évf.1.sz. 2009

Hunfalvi János: Magyarország viszonyainak statisztikai vázlata, in: Statisztikai Közlemények, IV. kötet, Kiadja a MTA Statisztikai Bizottsága, Pesten, 1862.169-170 old.

Illyefalvi Vitéz Géza: Magyarország statisztikája, Budapest, Grill Kiadó, 1913. 80-81-old.

Keleti Károly: Hazánk és Népe, Athenaeum, Pest, 1871

Kovacsicsné Nagy Katalin: Városaink fejlettségi rangsora, in: Tanulmányok Berényi Sándor tiszteletére, (Szerk.: Fazekas M., Nagy M.) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010. 221-235 old

Kovacsicsné Nagy Katalin: A városfejlődés statisztikája, a városok városiasságának mérése, in: 150 éve alakult az MTA Statisztikai Bizottsága, (szerk.: Nemes Erzsébet), KSH, Budapest, 2010., 42-52 old.

Könek Sándor: Magyar Birodalom Statisztikai Kézikönyve, Franklin Kiadó, Budapest, 1878.159-161 old.

Pisztóry Mór: Az Osztrák - Magyar Monarchia Statisztikája, Stampfel Károly kiadása, Pozsony, Budapest, 1884. 337 old.

Rihmer (Granasztói) Pál: Városok a múltban és a jövőben, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942..

Tóth József: Meditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról, Területi statisztika, 11.(48) évf.3.sz. 2008.

A magyar korona országainak Helységnévtára, 1895., szerk.: Jekelfalussy József, Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1895.

Magyarország városai I-II. kötet, szerk. Karvalics László, . ÉGISZ Kiadó, Budapest, 1996.

Vidéki városaink, szerk.: Borsos József, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961.

Magyar városok, szerk.: Dallos-Szabadi, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966..